

MIKLÓS PÉTER

SZEGED GAZDASÁGI LEHETŐSÉGEI A NAGY HÁBORÚ UTÁN, DOMOKOS LÁSZLÓ GONDOLATAI A SZEGEDI FÖLDBIRTOK-POLITIKÁRÓL (1917–1919)

1. Bevezetés

Domokos László – aki 1914-től az Országos Polgári Radikális Párt tagja – a polgári demokratikus forradalom idején a Jászi Oszkár vezette nemzetiségi ügyek minisztériumának munkatársa volt, a ruszin ügyek tárcájának, valamint a Kárpátalja (Ruszka-Krajna) autonómiájának megszervezője. Az íróként és újságíróként is publikáló jogász Szeged a háború után című munkájának nagy részét 1917 végén írta. A könyv – 1918-as évjelzettel – 1919 áprilisában vagy májusában jelent meg Szegeden. A kötetben Szeged gazdasági, politikai és társadalmi modernizációjának programja olvasható, amelynek centrumában a város óriási méretű földbirtok-vagyonának hasznosítása (a földnélküliek közötti felparcellázása) áll, de a helyi közlekedés és ipar fejlesztésének koncepciója, valamint a szegedi egyetem megteremtésének szükségessége is részletes megalapozást nyer hasábjain.

Jelen tanulmány első részében bemutatjuk Domonkos László életútját, míg a tanulmány második részében a „*Szeged a háború után*” könyvének gondolatmenetét ismertetjük.

2. Domokos László életútja

Domokos László Szegeden, 1882. február 6-án székely nemesi család sarjaként született. Édesapja Domokos Elek (1849–1925) – verseket és tárcanovellákat is alkotó – távíró postatiszt, édesanyja Molnár Mária (1863–1936) volt. Apai ágának férfi felmenői református lelkészek voltak, s régi erdélyi családjuk történetének egy szakaszát Jókai Mór örökölte meg *A Domokosok* (1883) című regényében. Anyai nagyapja Molnár Márton (1818–1892) szegedi tisztifőügyész volt, aki 1849-ben Földváry Sándor (1809–1868) csapataival vett részt a délvidéki harcokban, s kitüntette magát a szenttamási ütközetben.

Domokos László a szegedi piarista gimnázium után a budapesti műegyetemen mérnöknek tanult és egy ideig a vasútnál dolgozott. 1902-ben újságírói pályára lépett (először a Szegedi Napló munkatársa volt), s két éven belül három könyve – két verses- és egy elbeszéléskötete – jelent meg.¹ Később elvégezte a kolozsvári egyetem jogtudományi karát. Szegeden a pénzügyigazgatóság, majd a fővárosban a Közigazgatási Bíróság munkatársa lett. 1914-ben lépett be a Jászi Oszkár (1875–1957) vezette Országos Polgári Radikális Pártba és a szabadkőműves mozgalomba. Az őszirózsás forradalom győzelme után a Jászi vezette nemzetiségi tárcánál kapott kormány megbízást: 1918–1919 fordulóján a Kárpátalja (Ruszka-Krajna) és a ruszin nép autonómiáját, valamint az azt képviselő minisztériumot kellett megszerveznie.

Az 1930-as évekre lassan eltávolodott a polgári radikalizmustól, hívó református lett, s a Baross Szövetség főtitkáráként dolgozott, valamint szerkesztette a szervezet lapját. Emiatt 1945 után megvonták tőle a nyugdíjat (amit csak 1957-től folyósítottak ismét), fizikai munkásként dolgozott. Első felesége Löllbach Emma (1885–1966), a kiváló reformpedagógus volt, második felesége Székely Aranka. (Utóbbi házasságából született egyetlen fia, Domokos Gábor professzor, világhírű atomfizikus.) 1973. június 10-én hunyt el Budapesten.²

3. A kötet gondolatmenete

Domokos László *Szeged a háború után* című kötetéhez Hollós József (1876–1947) írt előszót. Hollós akkoriban a Jászi-féle radikális párt szegedi elnöke, a várost az októberi forradalom idején irányító testület – a Szegedi Nemzeti Tanács – egyik tagja volt. A kiváló orvos később elfordult a radikalizmustól, s előbb a szociáldemokrata, később a kommunista párt tagja lett. Az alkoholizmus és a tüdővész ellen küzdő Hollós József forrásértékű emlékiratait 1944-ben tette közzé New Yorkban *Egy orvos élete* címmel.³

Hollós 1919 áprilisában kelt előszava szerint a könyv anyaga – az utolsó, *Szeged elhelyezkedése az új politikai alakulásban* című fejezet kivételével – a háború

1 Gulyás Pál (1881–1963) írólexikonja számára a szegedi Szalay József (1870–1937) foglalta össze életrajzi adatait 1916-ban: Szalay József: Domokos László pénzügyigazgatósági fogalmazó életrajza. [Cédula.] Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tára. Fond 36/1878.

2 Lásd bővebben: Péter László (1986): Domokos László. In: Uő: A szerette város. Írások Szegedről. Szépirodalmi. Budapest. 390–418. old.

3 Hollós Józsefről bővebben: Péter László (1983): Hollós József. In: Uő: Szegedi örökség. Szépirodalmi. Budapest. 259–306. old.

éveiben íródott (pontosabban, mint a bevezetésből kiderül, 1917 végén). Az előszóban Hollós József Szegednek a háború következtében megváltozott, formálódó és kialakulóban lévő új gazdasági és szellemi funkcióját ismerteti, majd megállapítja a következőket. „Domokos László könyve kitűnő útmutatás arra, melyek a legközelebbi feladataink. S bár a szocializmus megvalósulása a könyv egyik-másik részét, pl. a földreformról szólót, már túlhaladottá teszi s újabb és közvetlenebb feladatok elé is állít bennünket, melyekről e könyv írójának akkor még sejtelve sem lehetett...”⁴

Domokos László könyvének bevezetésében kifejti: a kötet nem tudományos értekezés, hanem egy újságíró munkája, amelyben azonban „feltűnésre nem vágyó, költői szárnyalás szépségétől mentes” gondolatok olvashatóak.⁵ A munka kiindulópontja, hogy a háború alatti birtokpolitika alapvető szempontja a nagybirtokrendszer védelme, illetve az annak „eldarabolása” elleni fellépés volt. „De jött az október végi forradalmi fergeteg – írja Domokos – és nemcsak az egész kormányzati rendszert, hanem a régi Magyarországot is elseperte a föld színéről. A forradalom legelső napjaiban elhatározott dolog volt, hogy a köztársasági hajlandóságát elárult népkormánynak legelső teendője egy országos, nagy birtokreform megalkotása lesz. Az erről szóló néptörvény elkészült, s ma már egészen kétségtelen, hogy az új idők szocializáló szelleme gyökeres változást fog előidézni az agrikultúr magyar társadalomban.”⁶

Domokos úgy véli, Szegeden a világháború következtében létrejött gazdasági változások eredményeként a birtokpolitika új stádiuma érkezett el. Ennek szellemében a sok évtizede közönyös és konzervatív elit helyét egy öntudatos és munkára kész (kisbirtokos) rétegnek kell átvennie. Ez a feltétele, hogy megvalósuljon „Szeged gazdasági reneszánsza”. A háború alatt ugyanis megszűnt a hagyományos polgári élet rendje, ami miatt – érvel Domokos – „Szeged nem haladhat többé a kitaposott régi nyomokon”. A városnak feladata lett, hogy gondoskodjon százhuszezer polgáráról. Egyrészt garantálja anyagi és szellemi jólétüket (az élelmiszerellátás megszervezésével, a betegek és nincstelenek támogatásával, a szegénység és a járványok elleni fellépéssel), másrészt ne engedje a lakóinak tömegeit „ötletes kereskedők és vállalkozók szeszélyeinek kiszolgáltatni”.⁷

A könyv szerzője szerint Szegeden a dualizmus időszakában a várospolitikai motiváló ereje nem a közösség érdeke, hanem presztízscélok (fogadalmi temp-

4 Domokos László (1918): Szeged a háború után. Közüzem Könyvnyomda és Könyvkötészeti Vállalat. Szeged. 1. old.

5 Domokos (1918) 3. old.

6 Domokos (1918) 5. old.

7 Domokos (1918) 7. old.

lom építése, egyetem szorgalmazása stb.) szolgálata volt. Ez utóbbiak azonban részben a többi vidéki várossal való konkurálás jegyében, részben a városi tisztviselők és hivatalnokok egyéni ambícióinak jegyében fogalmazódtak meg, s nem vették figyelembe a városlakók igényeit és nem alkották tervszerű fejlesztési koncepció részét. A tizenkilencedik század végére megerősödött bürokrácia a város fejlődésének egyik fő akadálya. Domokos szavaival: „A város maga nevelte hivatalnokait és vezetőit. Többnyire ott nőttek ők az alsó- vagy felsővárosi homokon; a világból annyit értettek meg, amennyit egylovas bricskával, vadászfegyverrel a vállon be lehet kalandozni. Átvették a kipallérozott, régi formákat és örködtek szigorúan, hogy valamiféle romboló újmódi szellem be ne tolakodjék a tisztas keretek közé. Kiadták árendába a földeket, gyűjtötték és számolgatták az alapokat, időnként gyöngéden megcsavarták az adósrótot és sűrűn rendeztek díszebédeket a változó főispánok tiszteletére.”⁸

A világháború idején azonban bebizonyosodott, hogy „milyen könnyen éhen halhat egy nagy város, amelynek nyolcszáztizenkét négyszögkilométernyi területe nem termi meg a saját lakossága részére szükséges élelmet”.⁹ Ebből a tapasztalatból kiindulva Domokos László arra a megállapításra jut, hogy meg kell változtatni Szeged városában a gazdálkodás rendszerét, mégpedig úgy, hogy a hagyományos, feudális jellegű struktúráról át kell térni a modern (a tőke felhasználása és a gazdálkodás technológiája szempontjából is huszadik századi) gazdasági metodikára. Alapvető feladata a város gazdasági tevékenységének, hogy biztosítsa lakóinak a stabil, kiszámítható és nem utolsó sorban olcsó élelmiszert.

A háború alatt a szegediek – hasonlóan a teljes akkori magyar társadalomhoz – megtapasztalhatták a kollektív gazdálkodási rendszer működését. Domokos munkája szerint: a háború után is hasonló elvek mentén kell megszervezni a közellátást. A hatósági szabályozás, áru- és készletgazdálkodás helyett azonban a termelés szervezett városi irányítása kell, hogy lépjen. Az élelmiszerszükséglet kielégítésére az elsődleges ellátás (pl. a piacokon kapható zöldségek, gyümölcsök) mellett a terményeket feldolgozó élelmiszeriparra is szükség van, amelyek termelésének keretei a szervezendő városi közüzemek lennének. „Teremteni kell közüzemeket szolidüzleti alapon és önköltségi áron kell kiszolgálni a közönségnek minél szélesebb rétegét: ez a vezérelv a jövő várospolitikának legsürgetőbb szükségletét juttatja kifejezésre.”¹⁰

A közüzemek létesítésén és működtetésén kívül – Domokos koncepciójában – a városnak középítkezések keretében a kulturális és a szabadidős igények

8 Domokos (1918) 9. old.

9 Domokos (1918) 10. old.

10 Domokos (1918) 13. old.

kielégítésére sportlétesítményeket, fürdőket, ünnepségek és társas összejövetelek tartására alkalmas épületeket kell terveztetni és építtetnie. Mindezek koordinálására a városnak tervező, irányító és végrehajtó testületet kell létesíteni. Javasolja a könyv írója, a városi autonómia sajátos jogi szervezete alakuljon át közgazdasági szervezetetté, azaz mai fogalmaink szerint a bürokratikus szemléletűből legyen inkább menedzserszemléletű szervezet, máskülönben Szeged meglévő adottságainak és kincseinek (gazdasági és erkölcsi erőforrásai) kihasználatlansága miatt olyan hátrányba kerülhet, hogy lemarad a fejlődésben a többi vidéki városhoz képest.¹¹

Domokos László megállapítja, hogy Szeged a régió legnagyobb birtokosa. A Csongrád és Csanád, valamint a Torontál vármegye északi részén birtokokkal rendelkező nemesi családok ugyanis egyrészt nem érdekeltek a modernizációban, másrészt nem elkötelezettek a térség fejlesztése – és ezzel az itt élők gazdasági lehetőségeinek és életminőségének javítása – mellett. Az előbbi szemponthoz adalékként közli, hogy a Károlyi grófok birtokaik modernizálását Szatmárban megkezdték, s ottani földjeiket tekintik gazdaságuk központjának. Az általa említett Pallavicini, Gerliczy, Rónay és Zsilinszky családokról annyit jegyez meg, hogy csak átutazásra, vagy vadászatra használják Szeged városával határos birtokaikat.¹²

A város tizenkilencedik századi társadalomtörténeti tendenciáiról is olvashatunk a kötetben. Domokos megfogalmazza, hogy a város erőteljes – gazdasági, társadalmi és politikai potenciállal is rendelkező – polgári csoportjai a tizenharmadik–tizenkilencedik század fordulóján teremtették meg gazdasági alapjaikat, s többnyire nemzetiségi (szerb, német, görög, bunyevác) származású kisiparos és kereskedő családokból álltak.¹³ Ők alkották tehát a régi szegedi elitet. Ezzel szemben a város új elitje az 1800-as évek utolsó két évtizedében jelent meg: az 1879. évi nagy árvíz utáni újjáépítéssel párhuzamosan erősödött meg a helyi hivatalnokréteg.¹⁴ Ezek a bürokrata csoportok pedig saját mentalitásukat és értékrendjüket, valamint egyéni érdekeiket emelték a várospolitikai szintjére.¹⁵

Domokos nagy hiányossággént, s a gazdasági elmaradottság okaként jelöli meg a tényt hogy Szegeden – szemben a szintén alföldi Kecskeméttel, Debrecennel

11 Domokos (1918) 13–14. old.

12 Domokos (1918) 19–21. old.

13 Lásd bővebben: Marjanucz László (1998): Szeged polgári csoportjai a XIX. században. In: Blazovich László szerk. (1998): Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 26. köt. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged. 215–225. old.

14 Vö. Tamasi Mihály (2001): A régi szegedi gazdasági elit. 1870–1944. Bába Kiadó. Szeged. 9–88. (főleg 43–60.) old.

15 Domokos (1918) 18–19. old.

vagy Hódmezővásárhellyel – nincs kisbirtokos réteg. A város gazdasági élete felendülésének szerinte a fölosztás és a tanyarendszer tervszerű fejlesztése a záloga. Ennek jegyében: „Fel kell parcellázni a város hetvenezer holdját és kiosztani a nép között, – ez az új idők jelszava. Többször kifejtettem már azt a nézetemet, hogy a parcellázásnak tizenöt–hús évre beosztott, tervszerű keresztülvitele sokkal nagyobb jelentőségű feladat, mint a város rekonstrukciója volt a nyolcvanas évek első felében. Ha a városi nép a tanyai lakosság kisbirtokos elemeivel rászabadul a belterjes mezőgazdaságra, gyümölcs- és szőlőtermesztésre: a város ipari lakossága szinte el fog árasztatni feldolgozásra váró nyerstermények egész tömegével, új forrásokhoz jut a kereskedelem, tudatos ipari politika mellett csakhamar megindul a gyártelepek rohamos építkezése. A városi lakosság falusias gazdálkodási rendszere rövidesen át fog alakulni; nagy gyümölcs- és gabonaexport, jelentős állattenyésztés, gyáripar és fejlett közlekedés fogja a nép munkaerejét lekötöni. A hivatalnoktársadalom pedig felszabadul a pótladók és városi illetékek roppant nyomása alól; a piac olcsóbb és bőségesebb lesz, az iskolák fejlődése és szaporodása a Délvidék igazi gócpontjává fogja avatni Szegedet, amilyennek azt Reizner János¹⁶, a városnak hamar elfeledett, hű fia és monográfusa álmodta valamikor...”¹⁷

A város – vallja Domokos László – a középkori kiskirály, Csák Máté, illetve a cári Oroszország gyakorlatának megfelelően kiszipolyozza, s kvázi jobbgysorban tartja a kishaszonbérloít. Mindezek mellett a tulajdonában lévő több mint hetvenegyezer katasztrális hold földet passzíválja, kivonja a gazdasági termelésből. Szeged feladata, hogy bérloiból alakítsa ki a „kisbirtokos osztályt”, amelyre alapozva aztán megszervezhetné – pontosabban újjászervezhetné – saját gazdálkodási rendszerét és társadalmi szervezetét. A kisajtott árendás, zsellér népeséget (akik „türt jobbagyok”) érdekeltté kell tenni a minőségi és modern földművelésben, ugyanakkor rávezetni arra, hogy mind gazdasági, mind etikai értelemben állítson elő új értéket.

„A föld – olvashatjuk a pamfletben – arra való, hogy bennszülött családok örök tulajdonába menjen át és így alapjává válják a családok felvirulásának és boldogulásának. Fokozni kell a szegedi nép ambícióját és produktivitását, piacot kell adni a tanyának, hogy megmutassa gazdag kincseit, a fölművelőnek érdekeltséget kell adni az anyaföld gondozásában, hogy iránta való mondhatatlan szerelme értéktermelő tényezővé alakulhasson át. Ez pedig egyetlen módon érhető el csupán:

16 Reizner János (1847–1904) Szeged főjegyzője, majd a szegedi múzeum és könyvtár első igazgatója, a város történetírója. Fő műve a négy kötetes (és még egy forráskötettel kiegészített) *Szeged története* (1893–1900). Domokos László rokona: anyai nagynénjének férje.

17 Domokos (1918) 16. old.

ha a város lemond jobbágytartó középkori uralmának további fenntartásáról és megalkotja a maga városi társadalmának gerincéül a kisbirtokos osztályt.”¹⁸

A parcellázás ütemét a következőkben ismertetett módon javasolta a kötet írója. Az első évben ötezer katasztrális hold kerülne kiosztásra öt–tíz holdas kis birtoktestekben. A következő négy évben már csak háromezer–négyezer hold közötti terület kerülne felosztásra évente. Az öt éven keresztül folytatott parcellázás után öt év szünet következne, amely során lehetőség lenne a tapasztalok összegzésére, valamint a megindult és sikeresen termelő gazdaságok működésének eredményeként stabilizálódhatna az újonnan létrejött kisbirtokos réteg. A föld többnyire azok kezébe kerülne, akik eddig bérlőként művelték. Hogy pedig ne aprózódjon el a földterület – és jöjjön létre életképtelen törpebirtok-rendszer –, a birtok családi tulajdon lenne. Ez a városnak is előnyökkel járna, hiszen a részletekben sok éven át törlesztett fölbirtok-vételár a modern pénzgazdaság vagyonértékeként, aktív tőkeként jelentkezne, szemben a hagyományos holt tőke jellegű földtulajdonnal.¹⁹

A tanyai gazdálkodás az intenzív mezőgazdasági kultúrákra alapozódik. „A szegedi föld nagyobb része kertgazdaságra alkalmas, a homok kitűnő talaj a szőlőkultúra számára, viszont a nehéz fajsúlyú fekete föld paprika- és zöldségtermelésre, továbbá intenzív szemtermelésre való. Arra kell tehát törekedni, hogy a megművelhető földterület 5–10 holdas darabokban kisgazdák és egyes családok kezébe jusson, akik rajta élnek az örökföldön, személyes érdekeltséggel hozzá és házilag állítják ki az annak megműveléséhez szükséges kézi- és igáserőt.”²⁰

A feketeföld elsősorban a paprika, a zöldségek és a szemes növények termesztésére, míg a homok a gyümölcsfák, a szőlő és a dísnövények nevelésére alkalmas. A haszonállatok közül hagyományosan tartott ló, szarvasmarha és juh mellett a sertés, a baromfi (tyúk, lúd, kacsa), a nyúl és a selyemhernyó tenyésztését is szorgalmazni kell. Domokos elképzelésében Szeged környékén zajló növénytermesztés és állattenyésztés szakmai és infrastrukturális hátterét a városnak kell biztosítani: növénykísérleti telep, gazdasági szakiskolák, mintagazdaságok létesítésével. Ezek mellett a mezőgazdasági áruk feldolgozására városi tulajdonban álló közüzemeket kell alapítani: paprikamalmot, pincegazdaságot, halastavat, selyemgubó- és halfeldolgozó üzemet. Kiemelt fontosságú a város központjában egy fedett vásárcsarnok építése.²¹

18 Domokos (1918) 23–24. old.

19 Domokos (1918): 13–32. old.

20 Domokos (1918) 57. old.

21 Domokos (1918) 57–61. old.

A szegedi tanyavilágból a megtermelt árunak minél hamarabb be kell jutnia a városba. Egyrészt, hogy a szegediek élelmiszerszükségleteit biztosítsa, másrészt, hogy Szegeden – és közlekedési csomópont lévén: a vasúton – keresztül az ország más vidékeire is eljusson. Ezen törekvések szem előtt tartva szükséges Domokos szerint a Szeged környéki tanyai kisvasút vonalának mielőbbi kiépítése. A vasútnak olcsónak, gyorsan kivitelezhetőnek és alacsony üzemköltségűnek kell lennie (erre a legalkalmasabb a villamos energiával működtetett). A kis és könnyű szerelvényekkel (legfeljebb három–négyvel) közlekedő járat óránkénti indulása és sűrű (egy-két kilométerenkénti) megállóhely-hálózata indokolt. A tervezett útvonala szerint a Kálvária sugárúton (illetve a szabadkai úton) jut be városba, ahol a nagykörúton keresztül egyik irányba Felsővároson át egészen Tápéig lehetne eljutni, míg a másik irányba haladva a központi vasútállomásra vezet a vonal.²²

4. Összegzés

Domokos László munkája – mint az talán a fentiekből is kitűnik – érett és kidolgozott koncepció a szegedi gazdaság modernizálására.²³ Középpontjában a termelékenység és a hasznosság elvének kizárólagos hangsúlyozása helyett az értéket – mind gazdasági, mind erkölcsi értelemben vett értéket – teremtő ember áll. Domokos László csaknem száz évvel ezelőtti megfontolásai és javaslatai a huszonegyedik században is érvényesek lehetnek, hiszen a fenntartható fejlődés jegyében napjainkban is sokat hallhatunk az önfenntartó település (illetve az önfenntartó régió) koncepciójáról.

22 Domokos (1918) 53–55. old.

23 A könyv külön érdekessége, hogy nem csupán a magyar (és szegedi) viszonyokat ismerteti, de a nemzetközi tendenciákat is. Így például a szerző hivatkozik a rizs termesztésének hatékonyságát és a növény genetikai állományát vizsgáló Isaburo Nagai (1887–1971) japán kutató akkori legújabb – természetesen Európában is közreadott – eredményeire.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fond 36/1878.

FELDOLGOZÁSOK

Domokos László (1918): Szeged a háború után. Közüzem Könyvnyomda és Könyvkötészeti Vállalat. Szeged.

Marjanucz László (1998): Szeged polgári csoportjai a XIX. században. In: Blazovich László szerk. (1998): Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 26. köt. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged. 215–225. old.

Péter László (1983): Hollós József. In: Uő: Szegedi örökség. Szépirodalmi. Budapest. 259–306. old.

Péter László (1986): Domokos László. In: Uő: A szerette város. Írások Szegedről. Szépirodalmi. Budapest. 390–418. old.

Tamasi Mihály (2001): A régi szegedi gazdasági elit. 1870–1944. Bába Kiadó. Szeged.